

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1940–1958 РР.

IMPROVEMENT OF THE TEACHERS'S PROFESSIONALITY OF THE PHILOLOGICAL DISCIPLINES OF THE SOUTHERN REGIONS OF UKRAINE IN 1940–1958

У статті на основі архівних матеріалів та інших джерел розкрито особливості функціонування закладів післядипломної освіти вчителів філологічних дисциплін півдня України в 1940–1958 рр. – період становлення радянської системи підвищення кваліфікації педагогів.

Встановлено, що досліджуваній історичний період позначений створенням закладів удосконалення кваліфікації вчителів у південних областях України, як наслідок, збільшенням показників, які відображають кількість фахівців, які викладали філологічні дисципліни і пройшли курси підвищення кваліфікації. Однак масова перепідготовка вчителів не мала диференціації, проходження курсів було необов'язковим. Діяльність обласних інститутів удосконалення кваліфікації вчителів довела, що треба запроваджувати курси в такій системі, яка б задовольняла запити вчителів різних категорій, а курсові заходи здійснювати так, щоб за чітко розробленим планом ними періодично, один раз на п'ять років, охоплювати всіх педагогічних працівників.

З'ясовано, що в південних областях України система підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін досліджуваного періоду була спрямована на оновлення змісту освіти, що ґрунтувалося на завульованій росіянізації, ідеологізації мовно-літературної освіти регіону без урахування поліетнічного складу населення, змін в етнонаціональному складі населення зазначеного регіону в різні періоди.

Аналіз нормативних галузевих документів і практичних результатів функціонування інститутів удосконалення кваліфікації вчителів у південних областях України в означений період дав змогу визначити специфічні риси цього періоду, потенціал, результати й наявні суперечності. Таке дослідження є актуальним для вивчення можливості екстраполяції досвіду післядипломної освіти вчителів філологічних дисциплін півдня України в сучасний освітній простір.

Ключові слова: *післядипломна освіта, філологічні дисципліни, система підвищення кваліфікації вчителів півдня України.*

The article on the basis of archival materials and other sources reveals the peculiarities of functioning of institutions of postgraduate education of teachers of philological disciplines of the South of Ukraine in 1940–1958 – the formation of the Soviet system of of teacher training.

It is established that the studied historical period is marked by the establishment of teacher training institutions in the southern regions of Ukraine and, as a consequence, by an increase in indicators reflecting the number of specialists, who taught philological disciplines and passed training courses.

However, the mass retraining of teachers was not differentiated, and the completion of courses was optional. The activities of the regional institutes for the improvement of teacher qualification proved that it is necessary to introduce courses in such a system that would satisfy the requests of teachers of different categories, and to carry out the course measures so that, according to a clearly designed plan, they should be periodically, once every five years, cover all teaching staff.

It is found that in the southern regions of Ukraine the system of professional development of teachers of philological disciplines of the studied period was aimed at updating the content of education, which was based on the veiled russianization, ideologization of the linguistic and literary education of the region without taking into account the multiethnic composition of the population and the national population. different periods.

The analysis of normative sectoral documents and practical results of functioning of institutes of improvement of teachers's qualification in the southern regions of Ukraine in the specified period gave an opportunity to determine the specific features of this period, potential, results and existing contradictions. Such research is relevant for the possibility of extrapolation of the experience of postgraduate education of teachers of philological disciplines of the South of Ukraine into the modern educational space.

Key words: *postgraduate education, philological disciplines, teacher training system of Southern Ukraine.*

УДК 378.046-021.68:80 (477.7)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-3-12>

Чух Г.П.,

здобувач наукового ступеня
доктора філософії поза аспірантурою
Херсонської академії неперервної
освіти

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Система національної післядипломної педагогічної освіти, яка забезпечує професійне вдосконалення, розширення й оновлення фахових знань, умінь і навичок, має свою історію. Узагальнення досвіду цієї освітньої галузі сприятиме віднайденню способів підвищення ефективності післядипломної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти функціонування системи підвищення кваліфікації як однієї з підсистем післядипломної педагогічної освіти досліджували вітчизняні нау-

ковці. Нами здійснено аналіз історико-педагогічних пошуків С.В. Крисюка [7], В.В. Кузьменка [8], А.І. Кузьмінського [9], П.В. Худомінського [12] та ін. У цих дослідженнях розкрито основні тенденції розвитку й функціонування означеної освітньої галузі в різні періоди, у тому числі й у 1940–1958 рр.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснений аналіз історико-педагогічних досліджень засвідчив накопичення ґрунтового матеріалу з історії становлення, функціонування різних ланок системи підвищення кваліфікації вчителів. Водночас

маємо констатувати відсутність дослідження, яке б висвітлювало регіональні особливості розвитку післядипломної педагогічної освіти вчителів філологічних дисциплін. Малодослідженими залишаються її сутнісні особливості, потенціал, результати і наявні суперечності.

Мета статті. Характеристика періоду 1940–1958 рр. – становлення радянської системи підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін на півдні України – є метою статті, а саме: визначення проблем розвитку післядипломної педагогічної освіти вчителів філологічних дисциплін у 1940–1958 р., висвітлення її сутнісних особливостей, потенціалу, результатів і наявних суперечностей.

Виклад основного матеріалу. Миколаївський та Одеський обласні інститути удосконалення вчителів (ОІУВ) організовані в 1940 р. У період тимчасової нацистської окупації 1941–1944 рр. заклади припинили свою діяльність, відновлено освітній процес у травні 1944 р. У 1944 р. розпочав роботу Херсонський ОІУВ. Новостворені заклади для підвищення кваліфікації вчителів виконували нагальне державне освітнє замовлення: основним завданням було забезпечення закладів освіти педагогічними кадрами.

Перш ніж розпочати підвищення кваліфікації вчителів, необхідно було вирішити кадрову проблему вчителів загалом і філологічних дисциплін зокрема. У доповідній записці начальника Миколаївського облвн на ім'я начальника управління кадрів Народного комісаріату освіти УРСР зазначено, що на початок 1944–1945 н.р. у Миколаївській області не вистачає 95 учителів 5–10 класів, із них викладачів української мови і літератури – 52, російської мови і літератури – 39, викладачів німецької мови – 44, англійської мови – 44, французької мови – 2. У документі визначені «джерела покриття потреби»: підготовка на курсах вчителів, повернення з евакуації згідно з посланими викликами облвн учителів 5–10 класів – 65, крім того, буде повернено на педагогічну роботу вчителів 5–10 класів, які працюють не за спеціальністю, 40 осіб [2, с. 2].

Кадрові проблеми були й у закладах підвищення кваліфікації. Зокрема, Миколаївський ОІУВ, який до війни мав штат наукових працівників близько 35 осіб, у повоєнний період мав лише 7. Зокрема, названо кабінети російської мови і літератури, іноземних мов, в яких відсутні фахівці. «Робота з учителями цих спеціальностей проводиться неспеціалістами й абсолютно не відповідає вимогам підвищення кваліфікації і надання дієвої методичної допомоги» [3, с. 2].

Провідною організаційною формою роботи з педагогами в повоєнні роки були курси підвищення кваліфікації, які проводилися згідно з визначеними державою обсягами.

Проаналізуємо документ, що містить звіт про проведення курсів перепідготовки вчителів Миколаївської області влітку 1946 р. Вражають умови проведення, які не стали перепоною для вчителів, які вирішили пройти такі курси у важкі повоєнні часи: «Усі слухачі були забезпечені хлібом й одноразовим харчуванням в їдальні. Усі курсанти були задоволені зошитами та підручниками з бібліотеки педучилища та міської бібліотеки. Курси укомплектовані кращими викладачами педінституту та працівниками ОІУВ». Протягом липня проведено курси для 78 вчителів 5–7 класів та 34 вчителів 8–10 класів [3, с. 26].

На основі архівних документів відстежимо подальшу організацію курсів підвищення кваліфікації в Миколаївській області. «Розроблено мережу курсових заходів, курсове навчання влітку й восени 1949 р.: а) на курсах очно-заочних вчителів української мови і літератури 5–7 класів – 30, 8–10 класів – 25, російської мови і літератури 5–7 класів – 25, 8–10 класів – 22; б) на місячних курсах підготовки вчителів, які викладатимуть у 5 класах, учителів української мови, російської мови, математики – 66 осіб; на місячних курсах підвищення кваліфікації вчителів 5–7 класів учителів української мови і літератури – 30 осіб, російської мови і літератури – 30 осіб» [5, с. 3–4]. Визначеною була диференціація слухачів курсів: на очно-заочні курси запрошені вчителі із закінченою педагогічною освітою і стажем роботи до 15 років, на місячні курси – такі вчителі, які потребували допомоги, а також ті, які влітку 1948 р. мали незадовільні оцінки з окремих предметів і отримали завдання на рік [5, с. 7]. Головним завданням визначено забезпечення зв'язку теоретичних знань із кращим досвідом учителів [5, с. 5].

Таким чином, діяльність ОІУВ довела, що треба запроваджувати курси в такій системі, яка б задовольняла запити педагогів різних категорій, а курсові заходи здійснювати так, щоб за чітко розробленим планом ними періодично, один раз на п'ять років, охоплювати всіх вчителів.

Повоєнний період позначений активним пошуком форм інших підвищення кваліфікації вчителів. У регіональних архівних документах зазначено, що «у всіх районах організовано методкущі, керівниками яких є кращі вчителі. На методкущах поряд із вивченням історії ВКП(б) обговорюються питання методичного характеру. У кожному районі проводяться дні учителя, у ці дні педагоги слухають доповіді на міжнародні теми, а також загальнопедагогічного характеру. Доповідачі – кращі досвідчені вчителі і викладачі педучилищ і інститутів. При райпедкабінетах працюють консультаційні пункти, де учителі-заочники отримують необхідну допомогу з проробки програмового матеріалу, а також на методичні теми» [1, с. 2].

ОІУВ масову роботу з вчителями проводили через обласні, міжрайонні та районні семінари. На допомогу райпедкабінетам було надіслано методичні листи, надруковано в обласних газетах низку статей. Продуманою була робота з підвищення кваліфікації співробітників ОІУВ: для них, як і для службовців облвно працював постійно діючий семінар. Заняття проходили раз на тиждень із мов, марксизму-ленінізму, педагогіки, психології та іноземних мов [4, с. 5].

Архівні документи свідчать, що обов'язковість знання української мови як мови викладання в загальноосвітніх навчальних закладах перевірялася в 40–50-ті рр. ХХ століття під час курсів підвищення кваліфікації у вчителів усіх навчальних дисциплін. Зокрема, у Миколаївській області в 1949 р. 42 слухачі місячних курсів не склали заліки. Більшість таких вчителів – це вчителі 1–4 класів і вчителі мов, які написали незадовільно роботу з української або російської мови, або з обох мов. Такі результати пояснюються головним чином недостатньою роботою окремих вчителів над удосконаленням своїх знань. Частина вчителів не виконала роботу з української мови у зв'язку з тим, що вони прибули із братніх республік, де українська мова не вивчалася. Усі вчителі, які не склали заліків із будь-якого предмета, передбаченого навчальним планом, отримали індивідуальні завдання, які необхідно виконати до 1 січня 1950 р. або до кінця 1949–1950 н.р. [5, с. 8]. Окремі вчителі, які в 1948 р. виявили на курсах незнання мови й отримали завдання підготуватися до складання заліків у 1949 р., протягом року не працювали й виявили свою неписьменність. Наказом облвно такі вчителі відсторонені від педагогічної роботи [5, с. 9]. У протоколі засідання педагогічної ради курсів теж виражене занепокоєння: «Викликають сумнів відомості про педагогічну освіту тов. Б (скорочення Г.Ч.); свідоцтва не видавати через абсолютне незнання української мови тов. П. (скорочення Г.Ч.), запропонувати скласти українську мову влітку 1950 р.» «попри те, що в 1947 р. тов. С. (скорочення Г.Ч.) закінчила Миколаївське педучилище, на курсах виявила неграмотність з української мови. Свідоцтва не видавати. Запропонувати опрацювати завдання ІУКУ з української мови й до 1 січня 1950 р. здати зарахунки з цього предмета», «свідоцтво про закінчення курсів видати, але попередити про потребу подальшої самостійної роботи над опануванням граматики української мови» [5, с. 13–15], «вважати за недоцільне перебування тов. Б. (скорочення Г.Ч.) на посаді вчителя як людини абсолютно неграмотної» [5, с. 17], довідки про проходження місячних курсів учителів 5 класів не видавати через неуспішність з української мови», «свідоцтво видати, але попередити, що протягом 1 року тов. І. (скорочення Г.Ч.) має опанувати українську мову і влітку

1950 р. скласти її при ІУКУ» [5, с. 21], «свідоцтва не видавати через виявлену неуспішність із російської мови» [5, с. 24].

Отже, цей період позначений створенням закладів післядипломної освіти вчителів у південних областях України і, як наслідок, збільшенням показників, які відображають кількість вчителів філологічних дисциплін, що пройшли курси підвищення кваліфікації. Однак масова перепідготовка вчителів не мала диференціації, проходження курсів було необов'язковим.

Необхідно зазначити, що шкільна мовно-літературна освіта цього періоду й післядипломна освіта вчителів філологічних дисциплін усієї України й півдня зокрема залежали від державної мовної політики, яка визначалася такими документами: 1946 р. – Постанова Ради Міністрів СРСР «Про затвердження українського правопису, наближеного до російського» [6]; у 50-ті роки нищівній критиці були піддані В. Сосюра за вірш «Любіть Україну», М. Рильський за «серйозні ідеологічні помилки», О. Довженко, Ю. Яновський, Л. Первомайський та ін. за «рецидиви буржуазного націоналізму» тощо [11]; 17 квітня 1959 р. Верховна Рада УРСР ухвалила республіканський аналог союзного закону – «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Остаточна редакція «мовної статті» республіканського закону поставила виразний акцент на потребі й необхідності оволодівати «могутнім засобом міжнаціонального спілкування» – російською мовою, закликаючи тим самим батьків (майже) добровільно і цілком «демократично» обирати російські школи. Натомість мова титульної нації квазісуверенної Української РСР могла вивчатися або не вивчатися в російських та інших (нечисленних) національних школах республіки лише за бажанням, тобто факультативно/необов'язково [10].

Зміст діяльності закладів півдня України, що здійснювали підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін як регіону, що росіянізувався особливо активно, відповідав засадам державної мовної політики в досліджуваний період.

Висновки. На півдні система підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін досліджуваного періоду була спрямована на оновлення змісту освіти, що ґрунтувалося на завуальованій росіянізації, ідеологізації мовно-літературної освіти регіону без врахування поліетнічного складу населення, змін в етнонаціональному складі населення зазначеного регіону в різні періоди. Натомість акцент робився на комуністичному вихованні (атеїстичному, інтернаціональному тощо). Окрім регіональних особливостей функціонування, в різні роки заклади, які займалися післядипломною педагогічною освітою, у тому числі й вчителів філологічних дисциплін, у 1940–1958 рр. у своїй

роботі відображали загальнодержавні й всеукраїнські тенденції змісту післядипломної освіти.

З огляду на недосліджені аспекти розвитку післядипломної освіти вчителів-філологів у південних областях України (1959–1984 рр), вважаємо за необхідне визначити сутнісні особливості, результати і наявні суперечності цього періоду, методичні аспекти екстраполяції конструктивного досвіду в сучасну освітню галузь. Це і є перспективою подальшого наукового пошуку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Відомості про наявність педагогічних кадрів Миколаївської області станом на 1 грудня 1946 р. *Державний архів Миколаївської області (ДАМО)*. Ф.Р. 2817. Оп. 1. Спр.602. 64 арк.
2. Відомості про наявність учительських кадрів Миколаївської області на початок 1944–1945 н. р. *ДАМО*. Ф.Р.2817. Оп. 1. Спр.600. 31 арк.
3. Доповідні записки, довідки про стан шкіл і педагогічних кадрів Миколаївської області, трудовлаштування і навчання інвалідів Вітчизняної війни, проведення курсів перепідготовки вчителів. *ДАМО*. Ф.Р.2817. Оп. 1. Спр.603. 26 арк.
4. Звіт про роботу з педагогічними і керівними кадрами Миколаївського обласного відділу народної освіти за 1946-1947 н. р. *ДАМО*. Ф.Р.2817. Оп. 1. Спр.601. 64 арк.
5. Звіт про роботу курсів підвищення кваліфікації учителів шкіл Миколаївської області за 1949 р. *ДАМО*. Ф.Р.2817. Оп. 1. Спр.607. 41 арк.
6. Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія / Упорядн. : В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. Київ : Наукова думка, 2004. 582 с.
7. Крисюк С.В. Розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1944–1995 рр.) : монографія. Львів : ЛОНМІО, 1997. 206 с.
8. Кузьменко В.В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення : монографія. Херсон. 2014. 720 с.
9. Кузьмінський А.І. Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні (1944–1995 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2003. 481 с.
10. Парахіна М.Б. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (з історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128–146.
11. Пиріг Р.Я. Комуністична партія України радянської доби. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : «Наукова думка» 2007. 528 с.
12. Худоминский П.В. Развитие системы повышения квалификации педагогических кадров советской общеобразовательной школы (1917–1981 гг. Москва : Педагогика, 1986. 184 с.